

طاووس جلوه‌زار

داستان‌های چند پیرامون ذهن و زبان بیدل

نویسنده: یوسف‌نیا

پرنیان خیال

تهران ۱۳۹۵

یوسف‌نیا، سعید، ۱۳۴۴ -	سرشناسه:
طاووس جلوه‌زار: نوشتاری چند پیرامون ذهن و زبان بیدل اسعید یوسف‌نیا.	عنوان و نام پدیدآور:
تهران: پرنیا خیال، ۱۳۹۵.	مشخصات نشر:
۱۴۴ ص.	مشخصات ظاهری:
سری ادبیات سبک هندی: ۴ - نقد و بررسی: ۲.	فروست:
پرنیا خیال: شماره کتاب ۹.	
۹۷۸-۶۰۰-۹۶۳۶۶-۰-۰	شابک:
فیپا	وضعیت فهرست نویسی:
کتابنامه.	داشت:
بیدل دهلوی، عبدالقادرین عبدالخالق، ۱۰۵۴ - ۱۱۳۳ ق. - نقد و تفسیر	موضوع:
PIR ۶۶۵۵/۱۹ ط ۲ ۱۳۹۵	ردیفی کنگره:
۸۴۱/۵	ده بندی دیویی:
۴۴۸۱۷۵۲	شماره کتابشناسی:

پرنیا خیال

تهران، فلکه دوم صادقیه، خ اعتدال، پلاک ۱۹

تلفن: ۰۰۶۴۱۷۲۳۰ - ۴۴۹۵۴۹۸۲

www.parneyankheyal.com

طاووس جلوه‌زار

سعید یوسف‌نیا

چاپ اول

نسخه ۱۰۰۰

۱۳۹۵

طرح جلد: حاوی تمثال بیدل اثر استاد ارغوان خاتمی

چاپ: نسیم

حق چاپ محفوظ

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۶۳۶۶-۰-۰

ISBN: 978-600-96366-0-0

شماره کتاب: ۹

سخن ناشر

بیدل مداح فطرت است و نقاش معنا. همین معرفی کوتاه از بیدل مارا بدین ساحت رهنمون می‌شود که او را در شعر و شعر او را در میان دواوین شعر فارسی، یگانه بدانیم. شاعران پیشگام عموماً شاعر آینده‌اند. شهرت ایشان در زمان حیات به هیچ وجه به معنی درک اندیشه، احساس و دغدغه‌هایشان توسط معاصران نیست. در بسیاری از مواقع شهرت و حرمتی که شاعران بزرگ در زمان حیات خویش از آن بهره‌مندند یا محصول موضوعاتی خارج از حیطه‌ی هنر است و یا آن که علت اعجاب و حیرت ناشی از فرازمانه بودن اندیشه و حتی سبک شعر در میان خوانندگان و منتقدان بوجود می‌آید. بیدل در زمان خویش از شهرت بسیار بی‌خبر بود و خود را به تصریح خودش کسی به «داد سخن» او نرسیده بود. اکنون نیز به بیش از سه قرن از ظهورش می‌گذرد، اولین مواجهه با شعر و اندیشه‌ی بیدل عموماً با نوعی حیرت و اعجاب همراه است. با این حال کوشش‌های چندی در اسناخت بیدل در میان اندیشمندان و سخن‌سنجان در کشورهای مختلف صورت گرفته است.

در این زمینه منتقدان ایرانی بعد از هفتاد و پنج سال از بیدل و هنوز بیش از نیم قرن نیست که بیدل مانند جهان‌ناشناخته‌بی، فراوی ایشان قرار گرفته است. بخش اعظم شناخت بیدل در ایران به واسطه‌ی انقلاب در میان بعضی از شاعران رواج یافت و از حق نگذریم آثار قابل اعتنا و تیراژ بالا را در این عرصه به ظهور رسید. با این حال بیدل «دریایی است خاموش». شعر بیدل به‌جای اشاره به معانی ناب و بدیع است اما وی علیرغم کثرت اشعاری که سروده، به‌قول خودش همچون طوفان بی‌خروشی است که به راحتی نمی‌توان صدای امواج سهم‌ناک آن را شنید: گر همه طوفان کنم موجم خروش آهنگ نیست

بحرم اما در لب ساحل زبان دزدیده‌ام

به گمان من، کوشش‌هایی که تاکنون در فهم سخن بیدل صورت گرفته است، هنوز از حد دریافت و دیدن کف‌های این بحر زخار معنی فراتر نرفته است. این

سخن را اگر بر سبیل اغراق و مبالغه نیز بدانیم، بیراه نیست و چه باک که مبالغه در حق کسی که بی مبالغه ساخت‌های نامکشوف حقیقت را در نور دیده نه جایز، که واجب است.

بی تردید بخشی نه چندان کوچک از عدم شناخت بی تکلف و آسان شعر بیدل، ناشی از عدم شناخت حتی اجمالی کثیری از خوانندگان شعر او با موتیوها و استعاراتی است که لزوماً حاصل کارگاه آفرینش شاعرانه‌ی بیدل نیستند بلکه و همچون معماری سحرآشنا از آنها در بنای رفیع شعر و اندیشه‌ی خویش بهره‌بردار است. زمان و همت و دقتی که اکثر پژوهشگران در دریافت اشارات و کنایات نهفته در این موتیوها صرف می‌کنند، اغلب ایشان را از ادامه‌ی راه و رهیافتن به که از پیش بیدل باز می‌دارد؛ در حالی که به گمان من پیش از شناخت بیدل گذراندن دوره‌ی از شناخت و درک موتیوهای شعر فارسی بخصوص موتیوهای رایج در ادبیات عصر صفوی و سبک هندی لازم و بلکه واجب است. در این میان بیش از سه دهه یک دوره شناخت شاعرانی چون غنی کشمیری، طالب آملی، کلیم همدانی و بیش از همه صائب تبریزی، که نسبت به بیدل موتیوهای مزبور را در بستر ذهن و زبانش می‌دورتر و خالی از «کُتل»های زبان بیدل به کار بسته‌اند، پیشنهاد می‌شود. این پیشنهاد در حقیقت بیش از همه زمانی کارآیی می‌یابد که در دانشکده‌های ادبیات و دوره‌های از بیدل‌شناسی در سطوح کارشناسی ارشد و دکترای طراحی و تدریس شود و شناخت شاعران بر شمرده و البته بسیاری از دروس دیگر، در قالب ترم‌های پیش‌نهادی؟ جانده شود.

باری، آنچه تاکنون در زمینه‌ی بیدل‌پژوهی به عرصه‌ی ظهور رسیده، توسط افرادی بوده که خود به واسطه‌ی ذوق شاعری خویش به کندوکاو‌هایی در شعر بیدل پرداخته‌اند و هنوز که هنوز است هیچ دوره‌ی مدون آکادمیک در حوزه‌ی بیدل‌پژوهی صورت تحقق به خود نپذیرفته است. نیاز به چنین رویکردی نسبت به بیدل را علامه اقبال لاهوری در بیش از یک قرن قبل احساس کرده بود و در

زمانی که عضو گروه فارسی دانشگاه لاهور بود، در برنامه‌ی درسی دانشجویان دوره‌ی کارشناسی زبان فارسی (در سال ۱۹۲۶ م) قسمت‌هایی از کتاب «نکات بیدل» را انتخاب کرده و برای مواد درسی آن دوره تدوین نموده بود.

✽

کتاب پیش رو، چنان که مؤلف ارجمند آن، دوست شاعر و سرور نازنینم جناب سعید یوسف‌نیا در پیشگفتار اشاره کرده‌اند، از گروه همان نوع آثار بیدل پژوهی است که حاصل برخورد ذوق و طبع شاعری در قبال ذهن و زبان بیدل است. بود سنایی نویسد:

کتابی که پیش روی شماست، نوشتارهایی است که در طی دو دهه تأمل و تدقیق در آثار عظام و منشور بیدل، فرصت ظهور و بروز یافته است. در حقیقت این نوشتار انعکاس روح شگفت زده‌ی من از مطالعه‌ی شعرهای شاعری است که هم بر زبان فارسی مسلط و هم با مکاتب عرفانی اسلام و هند کاملاً مأنوس است. در همه آثار شاعران شهیر این مرز و بوم همچون سنایی و عطار و مولانا و حافظ (صاحب ...) اعمیقاً مطالعه کرده و با ظرافت‌های صوری و معنوی شعر ایران داملاً آشناست.

چنان که ملاحظه می‌شود مؤلف کتاب «طاووس جلوه‌زار» نوشتارهای این اثر را با صداقت تمام، «انعکاس روح شگفت زده‌ی خود در برابر بیدل معرفی می‌کند و چنان که ذکر شد، به راحتی نمی‌توان از قدح حیرت و اعجاب نسبت به شعر بیدل‌رهایی یافت و این شگفت‌زدگی، در عین این‌که انسان را در نشئه‌ی فراموش‌نشدنی فرومی‌برد، او را از بازآوردن گوهرهای معانی از زبان بای رازآلود بیدل باز می‌دارد. چه غم؛ که شاید بیدل نیز برای خویش جزو سالک شیرانی، وظیفه‌ی نمی‌شناخت. نیز شاید به گفته‌ی سهراب سپهری:

کار ما نیست شناسایی راز گل سرخ

کار ما شاید این است

که در افسون گل سرخ شناور باشیم

انتشارات پرریان خیال مفتخر است که در راستای معرفی سبک شکوهمند هندی و شناخت و نواخت شاعران بزرگ این سبک شریف، همچون صائب تبریزی، طالب آملی، کلیم کاشانی و در نهایت بیدل دهلوی به عنوان اوج اعتدای این شیوه در ادوار شعر فارسی، انتشار مجموعه نوشتارهای «طاووس ماهه زار» اثر شاعر و سخن‌سنج و دقیقه‌یاب هم‌روزگارمان جناب آقای سعید یوسف‌نیا را بر عهده گرفته است.

ایشان سال‌هاست که در آیین‌های حیرت‌بیدل به تماشا ایستاده‌اند و بنده به واسطه‌ی افتخار سال‌ها شاگردی در حضور مغتتم صمیمت و اعتنای ایشان، بدین مسکن معتزمم که این چند نوشتار کوتاه نمی‌تواند به طریق دقیقی بازتاب دریافت‌های ایشان را در این شعر و اندیشه‌ی بیدل باشد. یوسف‌نیا را در این عرصه بسیار ناگفتنی است به امید می‌رود با انتشار این مجموعه‌ی کوچک انگیزه‌ی فراهم‌آوری هم‌آهنگی بیدل بس از غواصی‌های بی‌شمار، در لب ساحل «زبان ندزد» و جویندگان به نایبیت بیدل را بی‌نصیب نگذارد.

همزمان با این اثر، کتاب «صبح تبلی»، گزیده رباعیات بیدل به انتخاب آقای سعید یوسف‌نیا نیز توسط انتشارات پرریان خیال منتشر می‌شود که حاوی هفتصد رباعی منتخب از بیدل است.

آبان ۱۳۹۵

دکتر محمدعلی شیوا

[طرح جلد آثار صائب‌پژوهی و بیدل‌شناسی منتشره از سوی انتشارات پرریان خیال، مزین به تمثال‌های صائب و نیز بیدل دهلوی اثر خیال و قلم نقاشی استاد ارغوان خاتمی هنرمند و نقاش معاصر است که بی‌هیچ چشمداشت مادی به علاقه‌مندان شعر و ادب فارسی ایران و جهان پیشکش کرده‌اند. بی‌گمان انتشارات پرریان خیال قدر دان محبت بی‌دریغ ایشان هست و خواهد بود.]

۱	• پیشگفتار
۳	• درنگی در ساحت باطنی شعر و زندگی
۵	- سحر زبان شعر، عبور از لایبیرت الفاظ
۸	- غم و تنهایی شاعران؛ شدیدترین شکل بودن
۱۰	- تنهایی در جمع، شخصیت دوگانه شاعر
۱۱	- «الکتیک انزوا»
۱۳	- آگاهی از کم فرصتی
۱۷	- هرز پویی بی هدفی، توهم هستی
۲۰	- شاعران و اسطوره‌ی آسمان و زمین
۲۱	- پنجره‌ای رو به اواسق، غود برآمدن
۲۴	- پیام شاعران؛ محنت فراگیر
۲۶	• بیدل و سبک هندی
۳۱	• نغمه‌ی خاموشی
۳۵	• اصالت رهنمودهای بیدل
۳۷	• بیدل! آهنگت شنیدیم و تو را نشناختیم
۴۴	• یاران نرسیدند به داد سخن من
۴۴	- حرف نخست
۴۴	- تفسیر یک بیت غلط
۴۸	- چرا این بیت غلط است؟
۴۹	- شکل صحیح این بیت چیست؟
۵۰	- بیدل از چه معنایی سخن می‌گوید؟
۵۴	- نقش «گر» در این بیت چیست؟
۵۷	• معنا در شعر بیدل

- ۶۰ • مشق معنی بیدل
- ۷۰ - تاک، درخت معرف
- ۷۲ - تأمل و تحقیق؛ سیر خودشناسی
- ۷۴ - ای ز فرصت بی خبرا
- ۷۶ - فروتنی، غرور خمیده‌ی بیدل
- ۷۷ - توفان رنگ
- ۷۹ - ماه ای شبنم و خورشید
- ۸۱ - معمای بودن و نبودن
- ۸۳ - خرب و ریا
- ۸۵ - عیب و غنم شعور، رست
- ۸۷ - عبور از جهان وحشت
- ۸۹ - عقل و عشق
- ۹۰ - یگانگی
- ۹۳ - پر و بال شبنم
- ۹۵ - همسفری چند
- ۱۰۰ - خاکساری، اوج کمال جویی
- ۱۰۲ - لباس وهم و دام حواس
- ۱۰۳ - دیوانگی، نمود فرزاندگی شاعر
- ۱۰۵ - عجز ادراک و عبور از من موهوم
- ۱۰۷ - سکوت و آگاهی
- ۱۰۹ - وحشت، حاصل رشد آگاهی
- ۱۲۲ • شعر و نقد در میزان انصاف

پیشگفتار

کتابی که پیش روی شماست، نوشتارهایی است که در طی دو دهه تأمل و تدقیق در آثار منظوم و منثور بیدل، فرصت ظهور و بروز یافته است. در حقیقت این نوشتارها انعکاس روح شگفت زده‌ی من از مطالعه‌ی شعرهای شاعری است که هم بر زبان فارسی مسلط است و هم با مکاتب عرفانی اسلام و هند کاملاً مأنوس است و هم آثار شاعران شهیر این مرز و بوم همچون سنایی و عطار و مولانا و حافظ و صائب و... را عمیقاً مطالعه کرده و باظرافتهای صوری و موسیقی شعر ایران کاملاً آشناست.

شایسته است در این پیشگفتار از برادر عزیزم دکتر محمدعلی شیوا شاعر و پژوهشگر تبریز که مشوق این حقیر در جمع آوری و تصحیح و تبویب این کتاب بوده است و به است اوست که این مجموعه منتشر شده است، صمیمانه سپاسگزاری کنم.

امید که پژوهشگران عرصه ادبیات لغزش‌های این کتاب را به این حقیر یادآور شوند و با ارائه پیشنهادهای انتقادهای خود به هرچه غنی‌تر شدن روند بیدل پژوهی در ایران یاری رسانند.

آبان ۱۳۹۵

سعید یوسف‌نیا